

Навчальна дисципліна «Історія держави і права України»

ТЕМА № 2

Форми правління, суспільний устрій та право державних утворень Північного Причорномор'я і Приазов'я (середина I тисячоліття до. нашої ери – V століття нашої ери).

Тези лекції

Правові системи стародавнього світу. Антична правова модель. Грецька колонізація Причорномор'я. Органи влади та управління античних міст-держав (полісів) та їх судоустрій.

Джерела права міст - держав Північного Причорномор'я: постанови народних зборів, декрети ради міста, розпорядження магістратів, античне міське звичаєве право, міждержавні договори. Пам'ятки права. «Присяга громадян Херсонесу» III ст. до н. е. Договір «Про взаємодопомогу і дружбу між Херсонесом та царем Понту Фарнаком I» 179 р. до н. е. «Податок з будинків розпусти» м. Херсонеса (кінець II ст. н.е.). Формування галузей права Античних полісів: Ольвії, Херсонесу, Пантікапею, Тіри та інших. Державна і приватна власність на землю. Торговельне право. Делікти. Судочинство. Боспорська держава та особливості її державного ладу. Специфіка виникнення і розвитку права Боспорської держави (V ст. н. е. – VI ст. н. е.), її судоустрій і судовиробництва.. Особливості переходу від рабовласницького до феодального держави і права в античних державних об'єднаннях Північного Причорномор'я. Історичне значення права античних держав Північного Причорномор'я для процесу виникнення державності і права у східних слов'ян.

Давньосхідна правова модель. Виникнення і розвиток права Скіфської рабовласницької держави (V ст. до н. е. – III ст. н. е.) та особливості судочинства. Скіфське звичаєве право. Правові норми царської влади. Міжнародні договори. Громадська та царська власність. Цивільні угоди та розподіл трофеїв. Боротьба зі злочинністю та кровна помста. Патріархальні сімейно-шлюбні відносини.

Особливості переходу від рабовласницького до феодального права в античних державних об'єднаннях Північного Причорномор'я.

**Загальний список рекомендованої літератури з навчальної дисципліни
«Історія держави і права України» на весь період підготовки.**

Основна література:

I. Підручники та навчальні посібники.

1. Бойко І. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 904 с.
2. Бойко І.Й. Держава і право Гетьманщини: навчальний посібник для студ. вищих та середніх спец. юрид. навч. закл. і ф-тів. Львів: Видавництво «Світ», 2000. 120 с.
3. Бойко І.Й. Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772 – 1918): навчальний посібник. Львів: Вид. Центру ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 312 с.
4. Боярська З.І Історія держави і права України. Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. К.: КНЕУ, 2001.
5. Гавриленко О.А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник. Харків: ХНУВС, 2011. 64 с.
6. Гончаренко В.Д. Історія держави і права України: підручник. К.: Атіка, 2013. 704 с.
7. Грозовський І.М. Право Нової Січі (1734 — 1775 рр.): навчальний посібник. Х.: Вид-во ун-ту внутрішніх справ, 2000. 108 с.
8. Грушевський М.С. Історія України-Русі: в 11 т., 12 кн. Редкол. П.С. Сахань (голова) та інші. К.: Наукова думка, 1991-2000.
9. Гуз А.М. Історія держави і права України. Джерела права періоду Київської Русі: навчальний посібник. Упорядкування і наукові коментарі А.М. Гуз. К.: КНТ, 2007. 72 с.
10. Дудник О.В. Історія держави і права України. Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. Умань: 141 с.

11. Єрмолаєв В.М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. 472 с.
12. Заруба В.М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.): навчальний посібник. К.: Істина 2007. 128 с.
13. Захарченко П.П. Історія держави і права України: підручник. К.: Атіка, 2004. 368 с.
14. Захарченко П.П. Історія українського права: навчальний посібник. Київ: ВД «Освіта України», 2019. 436 с.
15. Історія держави і права України. Підручник для юридичних вищих навчальних закладів і факультетів.; у 2-х частинах. За ред. А.Й. Рогожина. Київ: Ін юре, 1996.
16. Історія українського права : курс лекцій. За ред. О.О. Шевченка. Київ : Олан, 2001. 214 с.
17. Історія держави і права України: Підручник. У 2-х т. Ред. В.Я. Тацій. К.: Ін Юре.т.1. 2003. 656 с.
18. Історія держави і права України : підруч. А.С. Чайковський, В.І. Батрименко, Л.О. Зайцев та ін. ; за ред. А. С. Чайковського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.
19. Історія держави і права України: практикум. А.Є. Шевченко, Л.І. Суюсанов, Г.В. Мухіна, С.В. Кудін, Н.П. Свиридюк; За ред. А.Є. Шевченка. Донецьк: ПП «ВД «Кальміус», 2012. 248 с.
20. Історія держави і права України: навчальний посібник. В.М. Калашніков, Г.Г. Кривчик, К.А. Марков; за ред. В. М. Калашнікова. Дніпро:, НГУ, 2012. 256 с.
21. Історія держави і права України : підруч. В.М. Іванов. К. :КУП НАНУ, 2013. 892 с.
22. Історія держави і права України: підручник. С. Гусарєв, В. Антошкіна, О. Сердюк та ін. ; за ред. В. В. Соловйової. Донецьк: Юго-Восток, 2014. 535 с
23. Історія держави і права України : підручник. О.І. Нелін. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. 719 с.
24. Історія держави і права України. Академічний курс : підручник : у 2 т. За ред. В. Я. Тація., К.: Ін Юре, 2017. Т. 2. 580 с.

25. Історія держави і права України : навч. посіб. : И. Тетарчук, Т. Дяків. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 214 с.
26. Історія держави і права України : курс лекцій. В.М. Щербатюк, П. П. Захарченко, О. В. Кузьминець та ін.; за ред. В. М. Щербатюка. Київ, Вид-во «Фенікс», 2018. 496 с.
27. Історія держави і права України: підручник. Зв заг. ред. О.М. Бандурки. Харків: ХНУВС, 2019. 448 с.
28. Історія держави і права України: підручник. В.Д. Гончаренко, В.М. Єрмолаєв, В.О. Румянцев та інші; за ред. В.Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 552 с.
29. Історія державності України: експериментальний підручник. За заг. ред. Бандурки О.М., Ярмиша О.Н. [кол. авторів: В.А. Греченко, О.А. Гавриленко, М.М. Столбуненко. та ін.]. Х.: ТОВ «Одісей», 2004. 608 с.
30. Історія українського права : курс лекцій. За редакцією О. О. Шевченка. К.: Олан, 2001. 214 с.
31. Історія українського права : навчальний посібник для вищих навчальних закладів. За ред. І. А. Безклубого. К. : Грамота, 2010. 336 с.
32. Капелюшний В.П., Кудін С.В. Історія держави і права України: навч. посіб. в схемах, таблицях і визначеннях основних термінів. Київ: Олан, 2010. 224 с.
33. Кудін С. В. Історія держави і права України: навч.- метод. посіб. для студ. вищих. навч. закл. Київ: Академія праці і соціальних відносин Федерації профспілок України, 2010. 240 с.
34. Кузьминець О.В. Історія держави і права України: навч. посіб. К.: Україна, 2005. 448 с.
35. Кульчицький В.С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: [підруч.]. К.: Вид дім «Ін Юре», 2007. 624 с.
36. Лановик Б.Д., Лазарович М.В. Історія України: [навч. посіб.]. К.: Знання-Прес, 2006. 598 с.
37. Мірошніченко М.І. Історія українського права. Джерела: посібник для самостійної роботи. К.: Друкарня «Друкарік», 2019. 146 с.

38. Музиченко П. Історія держави і права України: навчальний посібник. 5-те вид., випр. і доп. К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. 437 с.
39. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи і семінарських занять з навчальної дисципліни «Історія держави і права України» для студентів I курсу. Уклад.: В. Д. Гончаренко, Є. О. Васильєв, В. М. Єрмолаєв та ін. Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. 73 с.
40. Правознавство: підручник. За відп. ред. О.В. Дзери - 10-е видавництво, перероблене і доповнене. Київ: Видавництво «Юрінком Інтер», 2007 р. 848с.
41. Серєда А.М. Історія держави і права України : [навч. посіб.] Суми: Університетська книга, 2012. Частина I. 332 с.
42. Терлюк І. Я. Історія держави і права України : Вид. 4-те, зі змінами. Київ: Видавничий дім «КОНДОР», 2018. 772 с.
43. Тищик Б.Й., Бойко І.Й. Історія держави і права України : акад. курс : [підручник]. К.: Ін Юре, 2015. 808 с.
44. Трофанчук Г.І. Історія держави і права України : [навч. посіб.]. К. : Юрінком Інтер, 2016. 568 с
45. Українознавство : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М.І. Обушного. - К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 672 с.
46. Ухач В.З. Історія держави і права України: Навчальний посібник (конспекти лекцій). - Тернопіль: Вектор, 2011. 378 с.
47. Шевченко А.Є., Кудін С.В. Історія держави і права України : навчально-методичний посібник. Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. 236 с.
48. Шевчук В.П. Історія української державності : Курс лекцій : Навчальний посібник / В.П. Шевчук, М. Г. Тараненко. К. : Либідь, 1999. 478 с

II. Документальні пам'ятки права та їх збірники.

1. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права. Збірник соціально-економічного Відділу; № 11. Т. I. К., 1929.

2. Гавриленко О.А. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України напряму підготовки Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. 348 с.
3. Грамоти XIV ст. Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-показчики М.М. Пещак. Київ: Видавництво «Наукова думка», 1974. 255 с.
4. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 - листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. Том 2. Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. 744 с.
5. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. Упорядник С.О. Павленко. 2-ге вид. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 1144 с.
6. Західно – Українська Народна Республіка 1918-1923. Документи і матеріали. Том 2. Івано-Франківськ, 2003. 712 с.
7. Історія держави і права України.: Хрестоматія. Уклад. В. П. Самохвалов О.О. Шевченко, О.Й. Вовк. За ред. О.О. Шевченко. Київ: Вентурі, 1996. 224 с.
8. Конституції України XIX-XXI століть. Збірник нормативно-правових актів. Уклад. О.В. Коротюк, О.В. Лавринович. К.: ОВК, 2020. – 508 с
9. Конституційні акти України 1917-1920: невідомі конституції України. Д.Б. Яневський, В.І. Крюков; наук. ред. і упор.: Ю.Д. Прилюк, В.Ф. Жмир. Київ, 1992. 269 с.
10. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. Прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 р. зі змінами і доповненнями// Конституція незалежної України. У трьох книгах Кн.1, Документи, коментарі, статті/ Упорядники С. Головатий, Л. Юзьков. – К., 1995.
11. Корпус магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х - 40-х років XX століття [Текст]. Упоряд. і авт. дослідження В. Андрейцев [та ін.]; ред. П. С. Сохань [та ін.]. Ксерокопія. К.: Прайм, 2000. 215 с.
12. Літопис руський. Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. К.: Дніпро, 1989. XVI+591 с.

13. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. Відповідальний редактор та автор передмови академік НАН України Ю.С. Шемшученко. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 1997. 549 с.

14. Статути Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Ківалов С. (ред.). Одеса: Юридична література, 2002-2004. - 464 + 560 + 672 + 568 с.

15. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси. Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії), Г.В. Боряк, Ю.А. Левенець, В.М. Литвин, О.Є. Лисенко (відп. ред.), О.С. Онищенко, О.П. Реєнт, П.Т. Тронько; Рецензенти: О.С. Рубльов, В.Ф. Шевченко. НАН України. Інститут історії України. К.: НВП «Видавництво "Наукова думка, НАН України"», 2011. Кн. 1. 735 с.

16. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси. Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії), Г. В. Боряк, Ю.А. Левенець, В.М. Литвин, О.Є. Лисенко (відп. ред.), О.С. Онищенко, О.П. Реєнт, П.Т. Тронько. Інститут історії України. К.: НВП «Видавництво «Наукова думка, НАН України»», 2011. Кн. 2. 943 с.

17. Україна в Другій світовій війні: До 70-річчя перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. Український інститут національної пам'яті. К.: Український інститут національної пам'яті, 2015. 28 с.

18. Українська Держава (квітень - грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах частинах. Т. 2. Упор.: Р. Пиріг (керівник) та ін. К.: Темпора, 2015. 412 с.

19. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. Том 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К., Наукова думка 1996. 589 с.

20. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. Том 2: 10 грудня 1917 р. 29 квітня 1918 р. К. : Наукова думка, 1997. 422 с.

21. Універсали Богдана Хмельницького. 1648-1657. Нац. акад. наук України, Ін-т історії України; упоряд. І. Крип'якевич, І. Бутич; ред. кол. В. Смолій [та ін.]. К.: Альтернативи, 1998. 383 с.

22. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687). Упоряд.: І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко; Ред. кол.: П. Сохань (голова) та інші. Київ; Львів: НТШ, 2004. – 1118 с.

23. Універсали Івана Мазепи. 1687-1709. Книга 1. / Упорядник: Іван Бутич. Київ - Львів, 2002. 757 с.

24. Універсали Івана Мазепи (1687-1709). Частина 2. Упорядн. І. Бутич, В. Ринсевич; Голова ред. кол. П. Сохань. К.: НТШ, 2006. 799 с.

25. Універсали Павла Полуботка (1722-1723). / Упорядн. В. Ринсевич; Ред. кол.: П. Сохань (голова) та інші. К., 2008. 721 с.

26. Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т : навч. посіб. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів / за ред. В. Д. Гончаренка ; [уклад.: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький]. К.: Ін Юре, 1997. Т. 1 : 3 найдавніших часів до початку ХХ ст. 464 с.

27. Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т : навч. посіб. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів / за ред. В. Д. Гончаренка ; [уклад.: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький]. – К. : Ін Юре, 1997. Т. 2 : Лютий 1917 р. 1996 р. 800 с.

28. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. Упоряд.: А.С. Чайковський (кер.), О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс, В.В. Свистунов, Г.І. Трофанчук. К.: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

Додаткова література.

1. Антологія української юридичної думки : в 6 т. Заг. ред. Ю. С. Шемшученко ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Т. 2 : Історія держави і права України: Руська Правда, Упоряд. І. Б. Усенко [та ін.] ; відп. ред. і авт. вступ. нарису І. Б. Усенко. К. : Видавничий Дім «Юридична книга».. 2002. 591 с.

2. Антологія української юридичної думки [Текст] : в 6 т. / заг. ред. Ю. С. Шемшученко ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Т. 3 : Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба. Упоряд. І. Б. Усенко [та ін.] ; відп. ред. і авт. вступ. нарису І. Б. Усенко. К. : Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. 582 с.

3. Багалій Д. І. Магдебурзьке право на Лівобічній Україні. Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII ст. Ч. 2. Львів, 1904. 165 с.

4. Бедрій М. Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-правове дослідження. Львів: Галицький друкар, 2014. 264 с.
5. Білоконь М. В. Органи державного управління та місцевого самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах Лівобережної України): історико-правове дослідження. Харків : НУВС, 2003. 257 с.
6. Бондарук Т.І. Західноруське право: дослідники і дослідження Київська історико-юридична школа). К.: Наука. 2000. 159 с.
7. Борисенко С. Звичаєве право в Литовсько-Руській Державі. Праці комісії по виученню звичаєвого права України. К.: ВУАН, 1927. С. 30-75.
8. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 томах. Том 1: Історія держави і права України. Наукове видання / В. Д. Гончаренко (голова) та інші: Видавництво «Право», 2016. 848 с.
9. Великий енциклопедичний юридичний словник. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; За ред. Ю.С. Шемшученко ; Редкол.: В.П. Горбатенко, В.Б. Авер'янов . Київ: Юридична думка, 2007. 990 с
10. Гошко Т. Д. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XVI – початок XVII ст.). Львів: Афіша, 2002. 255 с.
11. Гошко Т. Звичай і права: Джерела, коментарі, дослідження: У двох томах. Т. I: Антропологія міст і міського права на руських землях у XIV – першій половині XVII століття / Інститут Критики; Ukrainian Research Institute, Harvard University. Київ: Критика, 2019. – 564 с.
12. Гриценко І. С. Становлення і розвиток наукових поглядів на основні інститути вітчизняного адміністративного права: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. 335 с.
13. Гуржій О. І. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст. : кордони, населення, право. Київ: Основи, 1996. 223 с
14. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Репринтне відтворення видання 1949 року. Під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. К.: «Віпол», 1994.1230 с.
15. Захарченко П.П. Правовий статус українського козацтва в умовах формування станового суспільства у Великому князівстві Литовському. Україна.

Євроінтеграція. Інтермаріум : матеріали Міжнародної наукової конференції / Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 28-29 жовтня 2016.

16. Івановська О. П. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект: навч. посібник. – Київ : ЕксОб, 2002. 263 с.

17. Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): Історико-правове дослідження. Львів: ПАІС, 2008. 406 с

18. Копиленко О. М., Копиленко М. Л. Держава і право України 1917 – 1920 рр. Центральна Рада. Гетьманство. Директорія. К.: Либідь, 1997. 208 с.

19. Лащенко Р. Лекції по історії українського права. Ч.1. Княжа доба. Прага: Наклад Українського університету в Празі, 1923. 149 с.

20. Лащенко Р. Лекції по історії українського права. Ч. 2. Литовсько- польська доба. Прага: Наклад «Українського правничого товариства ВЧСР», 1924. 78 с.

21. Лісова К. С. Звичаєве право : курс лекцій. Київ : ДП «Видавничий Дім «Персонал», 2012. 94 с.

22. Лепісевич П. М., Терлюк І. Я. Державно-правовий устрій України в імперську добу. Навчальний посіб. з історії держави і права. Л.: Край, 2005.126 с.

23. Мала енциклопедія етндержавознавства. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Упорядник Ю. І. Римаренко та ін.. Київ : Генеза, : Довіра, 1996. 942 с

24. Мацелюх І. А. Умови для укладення шлюбу в Українській гетьманській державі та Російській імперії XVIII ст.: порівняльно-правова характеристика. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. Т. 102. 2015. С. 50 – 52.

25. Мірошніченко М.І. Історія політичних і правових учень: посібник для самостійної роботи. К.: Друкарня «Друкарник», 2019. 412 с.

26. Падох Я. Суди й судовий процес старої України. Л.: Просвіта, 1990. 125 с.

27. Правовий звичай як джерело українського права (IX– XIX ст.) / І. Б. Усенко, В. Д. Бабкін, І. В. Музика та ін. ; відп. ред. І. Б. Усенко. Київ : Наукова думка, 2006. 280 с.

28. Слюсаренко А. Г., Томенко М.В. Історія української конституції. Право, 1997. 464 с.
29. Сучасна правова енциклопедія. За ред. О. Зайчука: К.: Юрінком Інтер, 2015. 408 с.
30. Тищик Б.Й., Вівчаренко Б.А. Суспільно-політичний лад і право України у складі Литовської держави та Речі Посполитої: учбовий посібник для студ. юрид. фак. Львівський держ. ун-т ім. І. Франка, Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника Івано-Франківськ: Вид-во Львів : держ. ун-ту ім. І.Франка, 1996. 36 с.
31. Тищик Б. Й. Західно-Українська Народна Республіка (1918-1923): Історія держави і права - Л.: Тріада плюс, 2004 392 с.
32. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. К.: Видавництво Київського університету, 1968. 171 с.
- 33.Цьольнер Е. Історія Австрії. Пер. з нім. Роман Дубасевич, Христина Назаркевич, Анатолій Онишко, Наталя Іваничук. Львів: Літопис, 2001. 712 с.
34. Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні - Русі XVI-XVIII вв. Київ: З друкарні Української Академії Наук, 1928. 714 с.
35. Чубатий М. Огляд історії українського права: Мюнхен; Київ: Ноосфера, 1994. 180 с.
36. Шевченко О.О. Звичаєве право України XI – XIX століть: монографія. Київ: Наукове видання, 2014. 200 с.
37. Шуп'яна М.Ю. Реформування суспільного та державного життя в Австрійській імперії за часів правління імператриці Марії Терезії (1740–1780 рр.). Вісник Львівського університету. Сер. : Юридична. - 2013. Випуск 58. С. 126-134.
38. Щодра О. Історична географія України від найдавніших часів до кінця XVIII століття : навчальний посібник. Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Л.: 2016. 298 с.
39. Юридична енциклопедія.: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998 – 2004.

41. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. У трьох томах. Переклад з російської І.І. Сварника. Львів: Видавництво «Світ», 1990. 319 с.

42. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII-XVIII віках. Упоряд. В.А. Смолій, В.М. Ричка. Український історичний журнал. 1993. № 6. С. 97-117.